

Tilburg University

Intelligentie-controle in sociolingüistisch onderzoek

Kroon, S.; Stijnen, S.; Vallen, T.

Published in:
Sociolingüistiek en ideologie

Publication date:
1982

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
Kroon, S., Stijnen, S., & Vallen, T. (1982). Intelligentie-controle in sociolingüistisch onderzoek: Een discussie-aanzet. In P. van de Craen, & R. Willemyns (Eds.), *Sociolingüistiek en ideologie* (pp. 263-282). (Studiereeks van het Tijdschrift van de Vrije Universiteit Brussel: Nieuwe serie; No. 7). Vrije Universiteit.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

SJAAK KROON, TON VALLEN & SJEF STIJNEN

INTELLIGENTIE-CONTROLE IN SOCIOLINGUISTISCH ONDERZOEK EEN DISCUSSIE-AANZET

0. Inleiding

In dit artikel wordt ingegaan op de vraag of het hanteren van (een maat voor) intelligentie van leerlingen als controlevariabele in sociolinguïstisch onderzoek binnen de onderwijscontext wel zo'n 'conditio-sine-qua-non' is als vaak in verslagen van uitgevoerd onderzoek op dit gebied wordt gesuggereerd. Daarbij is zoveel mogelijk geprobeerd om niet te treden in de algemene discussie over intelligentie zoals die nu al bijna driekwart eeuw met wisselende hevigheid wordt gevoerd. We kunnen ons wat die discussie betreft in grote lijnen wel vinden in het standpunt van Vroon (1980a), die te kennen geeft dat er waarschijnlijk zoiets als intelligentie bestaat, maar dat we er nog maar nauwelijks enige kijk op hebben wat dat precies is, laat staan dat we over instrumenten zouden beschikken om intelligentie adequaat te meten. Vroon maakt over het intelligentie-debat enkele, ons inziens belangrijke opmerkingen, die in twee hoofdpunten kunnen worden samengevat: 1) Het intelligentie-debat is tot nu toe geen zakelijke, nuchtere strijd geweest, maar vooral een gevecht tussen ideologieën die in menig opzicht onverenigbaar zijn. Het gaat daarbij (in samenlevingen met een gevestigde onderwijstraditie) vooral om de tegenstelling tussen traditioneel elitair en egalitair gezichtspunten. De elitair (conservatief-liberale) opvatting stelt dat intellectueelisme en meritocratie onontkoombaar zijn en dat, omdat bekwaamheid schaars is, selectie en intelligentie noodzakelijk is. De egalitaire (socialistische) opvatting houdt in dat mensen gelijk zijn of op zijn minst gelijkwaardig. Iedereen moet

dus dezelfde kansen krijgen en, als het even kan, ook dezelfde beloning. Waar sprake is van tekorten, kan talent in beginsel gemaakt worden (Vroon 1980a : 12, 13 en 171). 2) Een intelligentie-theorie is er tot op de dag van vandaag nauwelijks. Dit zou best wel eens kunnen komen door de misvatting dat zo'n theorie er vanzelf wel komt, wanneer men "een miljoen getallen verzamelt, een rekenmachine installeert en zich een pakket statistische toetsen aanschafft" (o.c. : 172).

Dergelijke opvattingen worden zeker niet door iedereen gedeeld, maar we kunnen ons moeilijk voorstellen dat er veel sociolinguïsten zullen zijn die met De Groot (1980 : 150) instemmen waar hij zegt : "feit is dat ik na het lezen hiervan (Vroon 1980a) om zo te zeggen had gegeten en gedronken". De reactie van Vroon op de vrij harde aantijgingen van De Groot aan zijn adres is niet minder controversieel, getuige de titel van zijn weerwoord "Wat is ons richtsnoer : rede of vooroordeel ?" en de uitlating daarin "De Groot vecht voor een verloren zaak, en dat wéét hij" (Vroon 1980b : 149 en 158).

We zijn in geen enkel opzicht van oordeel dat ook sociolinguïsten zich op dit moment in het reeds zo lang durende en door zo velen gevoerde intelligentiedebat moeten gaan mengen, mede om de doodeenvoudige reden dat de meesten van van hen niet over de wetenschappelijke achtergronden beschikken om daarin een behoorlijke partij te kunnen meeblazen. Reflectie over de zin van intelligentiemeting en intelligentiecontrole in op het onderwijs gericht sociolinguïstisch onderzoek met behulp van daarvoor door niet-sociolinguïsten ontwikkelde tests lijkt ons echter wél zinvol, al was het alleen maar omdat er in veel sociolinguïstisch onderzoek zo keurig en zonder verdere discussie voor intelligentie(scores) wordt gecontroleerd.

Dit artikel bestaat uit twee gedeeltes. In paragraaf 1 proberen we aan de hand van enkele voorbeelden te laten zien wat er met de intelligentievariabele in (sociolinguïstisch) onderzoek van het onderwijs zoal wordt gedaan. Daaruit komt naar voren dat deze variabele sociolinguïsten in ieder geval de nodige zorgen baart en dat er, zeker wat de gehanteerde tests betreft, op zijn zachtst uitgedrukt, geen al te grote eenheid van aanpak te bespeuren valt. In

paragraaf 2 worden bij de gepraktiseerde benaderingswijzen enkele kritische kanttekeningen geplaatst. Dit gebeurt met als vraagstelling : moet er op de betreden paden worden voortgegaan of moet er een fundamentele herbezinning plaatsvinden ?

1. De gangbare onderzoekspraktijk

De titel van deze paragraaf zou de indruk kunnen wekken dat er wordt volstaan met het geven van een indruk van de manier waarop de intelligentievariabele in eigentijds, op het onderwijs gericht sociolinguïstisch onderzoek wordt behandeld. Dit is slechts ten dele het geval : controle van en correctie voor (zowel verbale als niet-verbale) intelligentie in sociolinguïstisch onderzoek binnen de onderwijscontext is nl. niet alleen iets van de laatste jaren. Deze paragraaf gaat daarom allereerst een twintigtal jaren terug en opent met een verwijzing naar het werk van Basil Bernstein. Dit gebeurt niet uit piëteit of om voor de zoveelste keer "een-trap-na" te geven, maar vanwege het feit dat het vooral Bernsteins stellingname ten aanzien van de in deze bijdrage aangesneden problematiek is die in belangrijke mate richtinggevend is geweest voor de wijze waarop sociolinguïstisch onderzoek binnen de 'taalachterstandsstroming' zich tegenover de variabele 'intelligentie', en dan met name tegenover de hantering van deze variabele als controlevariabele, heeft opgesteld.

Een van Bernsteins fundamentele vooronderstellingen is dat er - onafhankelijk van het gemeten (niet-verbale) intelligentie-niveau - tussen de verschillende sociale milieus specifieke taalverschillen bestaan. Daarom vergelijkt Bernstein de testcores van een groep jongeren uit de arbeidersklasse met die van leeftijdsgenoten uit de sociale middenklasse op een niet-verbale intelligentietest (Ravens 'Progressive Matrices') en op een woordenschatstest (de zgn. 'Mill Hill Test'). Hij voorspelt daarbij dat de arbeiderskinderen op de taaltest naar verhouding veel lager zullen scoren dan op de niet-verbale test. Deze voorspelling blijkt uit te komen: het nadeel ten opzichte van de kinderen uit de sociale middenklasse bedraagt bij de niet-verbale test 8 à 10 punten; bij de woordenschatstest is het verschil 23 à 24 punten. Zoals bekend zal zijn, concludeert Bernstein op basis van deze onderzoeksresultaten dat

er sprake is van een door milieuverschil, c.q. door verschil in leeromgeving, bepaald taalvaardigheidsonderscheid dat onafhankelijk is van het gemeten niet-verbale intelligentieniveau (Bernstein 1960, in 1971). Met een verwijzing naar bevindingen binnen de sociale psychologie over de relatie tussen het beroep van ouders en de intelligentie van hun kinderen trekt Bernstein uit zijn resultaten een verderstreckende, generaliserende conclusie nl. "dat constatering over sociaal bepaalde taalverschillen slechts dan geldig kunnen zijn als het non-verbale intelligentieniveau tussen de twee sociale klassen constant gehouden wordt" (Dittmar 1978 : 53).

Bernsteins opvatting heeft school gemaakt, getuige de door Dittmar (1978 : 53) gegeven opsomming van onderzoek waarbinnen op een vergelijkbare manier te werk is gegaan. Ter adstructie willen we kort stilstaan bij het onderzoek van Oevermann (1972), dat exemplarisch lijkt voor dit paradigma. Bij zijn in 1965 uitgevoerde empirische toetsing van de door Bernstein, vooral op theoretisch niveau ontwikkelde begrippen 'restricted' en 'elaborated code' bij een groep van Westduitse 'Realschüler' werkt Oevermann met twee centrale hypothesen, waarvan de tweede in het kader van dit artikel de belangrijkste is. Deze komt hierop neer dat de (volgens zijn eerste hypothese bestaande) verschillen in taalgedrag tussen kinderen uit de 'Mittelschicht' en de 'Unterschicht' onafhankelijk zijn van het gemeten intelligentieniveau (Oevermann 1972 : 94). In verband hiermee hanteert Oevermann als controlevariabelen het socialisatie-effect van de school en de score voor verbale en niet-verbale intelligentie. Op basis van de onafhankelijke variabelen (waarvan de belangrijkste het opleidingsniveau van de vader was) werden nu in iedere schoolklas door paarvorming ('matching') groepen samengesteld met een vergelijkbare intelligentie (somscore van de verbale en de niet-verbale meting, tot stand gekomen met behulp van resp. de 'Frankfurter Wortschatztest' en Horns 'Leistungsprüfsystem'). Van deze groepen werden de scores op de verschillende (door middel van een opstel geëliciteerde) maten voor taalvaardigheid vergeleken: "Der Sozialisationseffekt der Schule wird durch dieses Verfahren kontrolliert, ebenso das Intelligenzniveau" (Hager, Haberland & Paris 1973 : 87).

Ten aanzien van de hantering van de intelligentie-variabele

binnen het 'deficiet-onderzoek' kan met Dittmar (1978) samenvattend gesteld worden dat in dat type onderzoek de intelligentietest een sleutelpositie is gaan innemen. Om te voorkomen dat de uitkomsten van onderzoek naar milieuspecifiek taalgedrag zouden worden vertroebeld door de factor intelligentie werd vooral het niet-verbale intelligentieprofiel tussen de sociale milieus constant gehouden, terwijl de verbale intelligentie tussen beide moest discrimineren. Het zal duidelijk zijn dat het belangrijkste motief hiervoor van methodologische aard was.

De kritiek op de operationalisering en de hantering van de intelligentievariabele binnen het onderzoeksparadigma van de deficiëntie-opvatting kwam in belangrijke mate uit kringen van aanhangers van de sociolinguïstiek differentiegedachte (vgl. Dittmar 1978) en vanuit de nieuwere onderwijssociologie (zie bijvoorbeeld Wesselingh 1979), maar ook een psycholoog als Ginsburg heeft reeds in een vroeg stadium (1972) zeer kritische geluiden laten horen. De naar voren gebrachte kritiek betekent echter geenszins dat in meer recent sociolinguïstisch/sociodialectologisch onderzoek, dat uitgaat van de differentie-hypothese, de factor intelligentie buiten beschouwing blijft, integendeel. De intelligentievariabele wordt weliswaar wat voorzichtiger (in sommige gevallen 'tweetalig') en minder 'hard' benaderd, maar blijft als controlevariabele een niet onbelangrijke rol meespelen. Dit ziet men, wat Nederland betreft, bijvoorbeeld binnen het Kerkrade-project (zie o.a. Stijnen, Hagen & Vallen 1980) en het daarbij aansluitende Gennep-project (zie Giesbers, Kroon & Liebrand 1978). In beide gevallen werden er (met behulp van Ravens 'Coloured' en 'Standard Progressive Matrices', Wechslers 'Pre-school and Primary Scale of Intelligence' en Wechslers 'Intelligence Scale for Children' in Kerkrade en een Beoordelingsformulier en Ravens 'Standard Progressive Matrices' in Gennep) overigens geen of slechts incidenteel verschillen in niet-verbale en verbale intelligentie tussen de betrokken vergelijkingsgroepen van dialectsprekers en standaardtaalsprekers aangetroffen. Ondanks dit laatste achtten de onderzoekers het echter toch niet verantwoord onderzoeksresultaten te presenteren zonder zich rekenschap te geven van mogelijk 'verstorende' invloeden van de intelligentiefactor of soms, zoals in het Kerkrade-project,

daarvoor te corrigeren. Minder 'gelukkig' lijkt de gang van zaken wat betreft 'intelligentie' te zijn geweest in het meer onderwijskundig georiënteerde Friesland-project (zie Wijnstra 1976). Vanwege het feit dat er in dat project tussen bepaalde vergelijkingsgroepen verschillen bleken te bestaan, die vooral betrekking hadden op niet-verbale intelligentie, konden een aantal geplande vergelijkingen in het zo genoemde 'Startonderzoek' niet worden uitgevoerd. Dit leidde bij Wijnstra (1976) tot een (deels naar onderzoeksgroepen) gescheiden presentatie van een aantal belangrijke onderzoeksresultaten. In het na het 'Startonderzoek' uitgevoerde zgn. 'Parallelonderzoek' controleert Wijnstra wel voor intelligentie, wat dan tot gevolg heeft dat verschillende aanvankelijk geconstateerde significante verschillen tussen vergelijkingsgroepen verdwijnen. (In het Friesland-project en het Kerkrade-project werden dezelfde instrumenten gebruikt).

Eenzelfde beeld als in Nederland ziet men in recent Duits sociolinguïstisch/sociodialectologisch onderzoek. Zo constateert bijvoorbeeld Neuland (1975 : 96) tevreden dat er nog maar weinig taalonderzoek wordt gedaan dat men het verwijt zou kunnen maken "die Intelligenz in ihrem Einfluss nicht zu kontrollieren (--) und somit das wechselseitige Verhältnis von Sprache und kognitiven Fähigkeiten unbeachtet zu lassen". Ze voegt hier echter onmiddellijk aan toe dat we weliswaar de beschikking hebben over niet-verbale intelligentietests, maar dat de milieu- en cultuurfairheid van deze tests in verreweg de meeste gevallen nogal te wensen overlaat. Neuland gebruikt daarom in haar onderzoek de enige cultuur- en milieu-onafhankelijke niet-verbale intelligentietest die er volgens haar bestaat (de 'Davis-Eels-Test of General Intelligence or Problem Solving Ability') en ze verwacht op grond daarvan dan ook geen verschillen tussen haar proefpersonen uit de 'Unterschicht' en de 'Mittelschicht' die gecontroleerd zouden moeten worden. Deze verwachting wordt inderdaad bewaarheid en Neulands conclusie is dus : "Unterschiedliches Sprachverhalten beider Gruppen kann nicht mehr mit unterschiedlich verteilter Intelligenz oder verschiedenen Intelligenzniveaus von Mittelschicht und Unterschicht erklärt werden" (o.c. : 117).

Opmerkingen over milieu- en cultuurfairheid van niet-verbale intel-

Intelligentiemetingen treft men ook aan in het onderzoeksverslag van Reitmajer (1979), waarin het gaat om de invloed van het dialectspreken op standaardtaalprestaties van schoolkinderen in Beieren. Reitmajer neemt het echter op voor de 'fairheid' van Ravens 'Standard Progressive Matrices'. Nadat hij tot zijn voldoening geconstateerd heeft dat het gemiddelde niet-verbale intelligentieniveau van zijn proefpersonen hoger ligt dan het niveau dat volgens Raven voor de betreffende leeftijdsgroepen 'normaal' is, komt hij tot enkele conclusies die voor het onderhavige belangrijker zijn: "im weiteren Versuchsverlauf (kann) der Faktor Intelligenz als Konstante angesehen werden und als Erklärungsmöglichkeit evtl. feststellbarer Sprechniveauunterschiede ausscheiden" (o.c. : 52). Ook blijken in Reitmajers onderzoek taalachtergrond en niet-verbale intelligentie niet te correleren, een gegeven waaruit de, in het onderzoek ook niet verworpen, hypothese wordt afgeleid dat er tussen niet-verbale intelligentie en het gemeten "Sprechniveau" (als centrale afhankelijke variabele) geen statistisch significant verband bestaat. Soortgelijke problemen met intelligentie als waarmee Wijnstra (1976) te kampen had, ziet men ook bij Ammon (1978), die verslag doet van een onderzoek naar de afhankelijkheid van schoolprestaties van dialectspreken in Reutlingen (BRD). De steekproeftrekking ten behoeve van dit onderzoek was zo ingericht dat zoveel mogelijk interveniërende variabelen, die de invloed van het dialectspreken op schoolprestaties zouden kunnen vergroten of verkleinen, werden gecontroleerd. Dit betrof de variabelen sociale klasse, stad vs. platteland, sekse en niet-verbale intelligentie (deze laatste variabele gemeten door middel van de 'Standard Progressive Matrices'). Wat niet-verbale intelligentie betreft durft Ammon het, bij het geringe vooronderzoek op dit punt, niet aan een hypothese te formuleren, waarin de richting van het verschil wordt aangegeven. Hij merkt in dit verband ons inziens terecht het volgende op: "Die Fähigkeit zu im wesentlichen formallogischem Denken steht mit dem Gebrauch von Dialekt und Einheitssprache in keinem direkten Zusammenhang. Zwar liegt es nahe, ein geschulteres formallogisches Denkvermögen eher mit der Einheitssprache als mit dem Dialekt in Zusammenhang zu bringen, etwa derart, dass beides die Folge grösserer Lernmotivation, grösserer Lerndisziplin und stärkerer Bereitschaft, den

schulischen Erwartungen nachzukommen, sein könnte.--) Jedoch ist auch die umgekehrte Überlegung nicht gänzlich von der Hand zu weisen, dass "intelligentere" Kinder sich gegen die Sprachnormerwartungen der Schule stärker sperren und daher eher beim Dialekt verharren". (o.c. : 51). Op grond van deze overwegingen formuleert Ammon dan ook als nulhypothese dat groepen met een lager en een hoger intelligentieniveau aan het einde van de lagere school niet van elkaar verschillen wat betreft het "Dialektniveau der alltäglichen Sprechweise". Ammon moet op grond van zijn onderzoeksresultaten - die voor een belangrijk deel gaan in de richting van het tweede gedeelte van bovenstaand citaat - deze hypothese echter verwerpen. Hij concludeert daaruit dat het blijkbaar toch belangrijk en terecht is om bij het vergelijken van schoolprestaties van dialectsprekers en standaardtaalsprekers voor intelligentie als interveniërende variabele te controleren (o.c. : 54). Deze conclusie leidt er bij Ammon toe dat de onderzoeksresultaten op meerdere manieren worden gepresenteerd nl. achtereenvolgens zonder correctie voor de controlevariabelen (sociale klasse, intelligentie, sekse en stad vs. platteland) en met (steeds afzonderlijke) correcties daarvoor. Het beeld dat daarbij dan naar voren komt, zal niemand verbazen : de invloed van de centrale onafhankelijke variabelen (in Ammons onderzoek : 'dialectniveau' en 'autochtonie' vs. 'allochtonie') op de onderzochte schoolprestaties is, evenals bij Wijnstra (1976), bij correctie beduidend minder sterk dan wanneer niet wordt gecorrigeerd.

De in het voorafgaande gepresenteerde gegevens pretenderen absoluut geen volledigheid : ze zijn het resultaat van een beperkte strooptocht door onze eigen boekenkasten die gericht was op recente sociolinguïstische onderzoeksliteratuur binnen de context van het onderwijs. Systematisch literatuuronderzoek zou ongetwijfeld nog een uitgebreider en meer aangescherpt beeld verschaffen, maar we wagen te betwijfelen of de hieronder geformuleerde algemene conclusies over intelligentiemeting en intelligentiecontrole in sociolinguïstisch onderzoek daardoor wezenlijk anders zouden uitvallen.

- 1) Onafhankelijk van de vraag of men binnen de taalachterstands- of de differentieconceptie werkt, zijn sociolinguïsten zich er in de meeste gevallen wel van bewust (geweest) dat de factor intelligentie mogelijk van invloed zou kunnen zijn op hun onderzoeks-

resultaten. Sommigen gaan daarbij met grote stelligheid uit van het bestaan van een intelligentie-invloed (Bernstein, Oevermann, Neuland), anderen hebben daarover hun twijfels, maar willen de betreffende factor toch ook niet uitsluiten (Ammon, Reitmajer en het Friesland-, Gennep- en Kerkrade-project).

- 2) Nagenoeg alle onderzoekers trachten weliswaar op een of andere manier de invloed van de gevreesde intelligentiefactor in de hand te houden, maar de methoden die daarvoor worden gehanteerd zijn nogal verschillend. Sommigen verwijderen proefpersonen met een extreem-hoog en/of extreem-laag intelligentieniveau uit de onderzoeksgroep en achten daarmee de intelligentievariabele gecontroleerd, anderen laten de geselecteerde groepen intact en passen een statistische correctie voor intelligentie toe in hun analyses. Ook een combinatie van beide aanpakken komt voor.
- 3) Zowel voor de meting van niet-verbale als voor die van verbale intelligentie wordt een grote verscheidenheid aan instrumenten gebruikt. De motivering voor de keuze van een bepaald instrument geschiedt veelal door te wijzen op de ongeschiktheid van andere beschikbare instrumenten. Met soortgelijke argumenten bijvoorbeeld als waarmee Neuland (1975) alle andere instrumenten als niet milieu- en cultuurfair afwijst en kiest voor de 'Davis-Eels-Test', kiest Reitmajer (1979) voor de niet-verbale intelligentietest van Raven. Het zgn. "Leistungsprüfsystem" van Horn wordt door Reitmajer terzijde geschoven, omdat deze procedure vooral vaardigheden zou meten die *hoog* met schoolprestaties correleren, terwijl Oevermann (1972) juist vanwege de *lage* correlatie met schoolprestaties aan de test van Horn de voorkeur geeft boven anderen.
- 4) De wijze waarop binnen de diverse onderzoeken de tests worden afgenomen is nogal uiteenlopend, wat de onderlinge vergelijkbaarheid in hoge mate bemoeilijkt. Zo worden in het Friesland-project en het Kerkrade-project de instructies bij de niet-verbale tests (voor de leerlingen die dit aangaat) in het Fries resp. het Kerkraads gegeven en worden de tests voor verbale intelligentie bij de van huis uit niet-Nederlands sprekende kinderen 'vertaald' (in het Fries en het Kerkraads) afgenomen. De meeste onderzoekers verschaffen over dit soort zaken echter geen informatie,

waarmee gevoeglijk kan worden aangenomen dat de gestandaardiseerde standaardtalige procedure zo strikt mogelijk is gevolgd.

Uit het voorafgaande komt duidelijk naar voren dat het belangrijkste motief voor controle van de intelligentiefactor in socio-linguïstisch onderzoek er een van methodologische aard is : de invloed van de centrale onafhankelijke variabelen mag niet vertroebeld worden door andere variabelen. Als het vermoeden bestaat dat dit wél gebeurt, is men, omwille van de interne validiteit van het onderzoek genoodzaakt te controleren. Bij onderzoekers die binnen de differentieconceptie werken, wordt aan deze primair methodologische motivering vaak nog een tweede, meer ideologisch gericht argument toegevoegd. Daarbij spelen overwegingen een rol die in Bonset (1975 : 343), vooral in verband met objectieve toetsing van taalvaardigheid, zo treffend zijn geïllustreerd met een uitspraak van de toneelwerkgroep Proloog : "Niets is onrechtvaardiger dan ongelijken als gelijken te behandelen". Het streven naar gebruikmaking van milieu- en cultuurfaire tests en pogingen om instructies bij niet-verbale intelligentietests in de thuistaal van leerlingen te 'vertalen' moeten ons inziens mede in dit licht worden gezien. Om aan bepaalde groepen in de samenleving een maximale kans te verschaffen hun (verbale) vaardigheden te tonen, wordt bij de toetsing daarvan rekening gehouden met een aantal essentiële achtergrondvariabelen van deze groepen.

In het volgende willen we enkele kanttekeningen plaatsen bij de manier waarop de intelligentievariabele, op basis van overigens bonafide overwegingen, in socio-linguïstisch onderzoek wordt behandeld.

2. De gangbare onderzoekspraktijk nader beschouwd

In deze paragraaf wordt de in het voorgaande geschetste aanpak voor de meting en controle/correctie van niet-verbale en verbale intelligentie in op het onderwijs gericht sociolinguïstisch onderzoek wat nauwkeuriger en meer systematisch onder de loupe genomen. Allereerst wordt stilgestaan bij meting en controle/correctie van niet-verbale intelligentie (par. 2.1.), vervolgens bij dezelfde aspecten met betrekking tot verbale intelligentie (par. 2.2.) en

tot slot komen nog twee overwegingen aan de orde die, ook wanneer aan alle noodzakelijk geachte voorwaarden zou kunnen worden voldaan, de hantering van de intelligentievariabele als controlevariabele in sociolinguïstisch onderzoek tot een problematisch punt blijven maken (par. 2.3.).

2.1. Niet-verbale intelligentie(meting)

Gezien het aanzienlijke aantal niet-verbale intelligentietests dat sinds de eeuwwisseling is geconstrueerd en toegepast, lijkt het niet onzinnig aan te nemen dat er zoiets als niet-verbale intelligentie bestaat. Toch leert een nadere beschouwing dat er in dit opzicht nogal wat onduidelijkheden bestaan. Zo duikt in de literatuur regelmatig de constatering op dat we in feite nauwelijks weet hebben van wat intelligentie nu eigenlijk precies is. In de praktijk betekent dit dat er vrijwel altijd wordt volstaan met het hanteren van de bekende operationele definitie : intelligentie is wat intelligentietests meten (zie o.a. Ginsberg 1972 en Vroon 1980a). Een dergelijke benaderingswijze geeft weinig vertrouwen in de validiteit van het gebruikte instrumentarium. Dit blijkt ook, indien men het onderhavig probleem vanuit een ander gezichtspunt benadert. In onderzoek treft men regelmatig hoge correlaties aan tussen scores voor niet-verbale intelligentie en scores voor verbale intelligentie en/of scores op taalvaardigheidstoetsen. Idealiter zouden deze correlaties nul moeten zijn. Behalve over de wijze waarop verbale intelligentie en taalvaardigheid zijn geoperationaliseerd, zeggen deze correlaties waarschijnlijk eveneens iets over de gebrekkige wijze waarop de niet-verbale intelligentie meetbaar is gemaakt. Een begrip dat dermate vaag is of dat op zo verschillende manieren geoperationaliseerd blijkt te kunnen worden, lijkt niet erg geschikt te zijn om gebruikt te worden als correctie(maat) voor resultaten op taalvaardigheidstoetsen in sociolinguïstisch onderzoek. Deze zelfde conclusie zou overigens getrokken moeten worden, indien niet-verbale intelligentietests inderdaad de 'taalvrije' metingen zouden zijn die ze pretenderen te zijn : correctie zou dan per definitie overbodig zijn.

2.2. Verbale intelligentie(meting)

De problemen ten aanzien van de hantering van een maat voor verbale intelligentie als controlervariabele in sociolinguïstisch onderzoek zijn misschien (nog) ingewikkelder dan die ten aanzien van de niet-verbale intelligentie; gesteld ook hier dat er, gezien de vigerende (toets)praktijk op dit punt, zoiets als verbale intelligentie bestaat. De primair verbale operationalisering van dit fenomeen maakt het aannemelijk, dat het op een of andere manier met taalvaardigheid zou kunnen samenhangen. In concreto houdt dit in, dat verbale intelligentie van invloed zou kunnen zijn op de resultaten van taalvaardigheidstoetsen in sociolinguïstisch onderzoek.

Omdat het wetenschappelijk van belang is, in onderzoek van bovengenoemd type, indicaties over (verschillen in) taalvaardigheid van (groepen) personen te verkrijgen, die niet door verbale intelligentie of andere intervenierende variabele (sociaal milieu, sekse e.d.) vertroebeld worden, is het zaak de invloed van dergelijke variabelen uit te sluiten. Om dat te kunnen realiseren is het noodzakelijk te beschikken over een maat voor verbale intelligentie van de proefpersonen, hetgeen in de huidige onderzoekspraktijk veelal betekent, dat men een verbale intelligentietest afneemt. Dit roept in de eerste plaats een aantal fundamentele vragen op ten aanzien van het bestaan en de aard van verbale intelligentie (vergelijk de eerste opmerking die gemaakt is ten aanzien van de niet-verbale intelligentie). In de tweede plaats moet er op gewezen worden dat, niet alleen binnen de sociolinguïstiek maar binnen de sociale wetenschappen in het algemeen (zie bijvoorbeeld Drenth 1972⁴ : 116-117 en 308 e.v.) al geruime tijd de noodzaak van 'cultuurfair' (en daarmee ook 'taalfair') testen benadrukt wordt. Baratz (1969) en Houston (1970) hebben al meer dan tien jaar geleden laten zien dat bidialectale toetsen voor taalvaardigheid een veel reëler en meer valide beeld (kunnen) opleveren van de 'werkelijke verbale vermogens' van proefpersonen dan de gebruikelijke gestandaardiseerde toetsen in de standaardtaal.

Wat geldt voor taalvaardigheidstoetsen, geldt, gezien hun primair verbale karakter en hun talige afnameprocedures, a fortiori voor toetsen voor verbale intelligentie : standaardtalige verbale intel-

Intelligentietoetsen geven naar alle waarschijnlijkheid een vertekend beeld van de verbaal-intellectuele capaciteiten van proefpersonen die een andere variëteit als thuistaal hebben. Aangezien de heterogeniteit van taal en taalgebruik een van de belangrijkste uitgangspunten van de sociolinguïstiek is, betekent de bovenstaande stellingname dat in sociolinguïstisch onderzoek, waarbinnen dit relevant is¹, de meting van verbale intelligentie minimaal tweetalig zou moeten plaatsvinden. Omdat we op dit moment niet de beschikking hebben over als zodanig bedoelde tweetalige intelligentietests en omdat een verantwoorde ontwikkeling daarvan in het kader van een concreet sociolinguïstisch onderzoeksproject om praktische, technische en financiële redenen vaak niet mogelijk is, moet er in de praktijk nogal eens worden volstaan met door onderzoekers zelf als het ware *nebenbei* vervaardigde vertalingen in een niet-standaard-variëteit van oorspronkelijke standaardtalige versies van bruikbaar geachte procedures. Wanneer zelfs deze, toch al vrij minimale aanpak in een concreet, bijvoorbeeld op het onderwijs gericht sociolinguïstisch onderzoek waarbij niet-standaardtaalsprekers betrokken zijn, niet tot de mogelijkheden behoort, wordt meting van en controle voor verbale intelligentie een nogal dubieuze zaak: onderzoeksresultaten winnen niet aan validiteit door ze te corrigeren voor een invalide maat voor verbale intelligentie. Blijkt vertaling 'in eigen beheer' wel mogelijk, dan zijn daarmee de problemen echter nog niet opgelost. De vertaalde test heeft dan weliswaar de intentie de verbale intelligentie van niet-standaardtalige proefpersonen taalfair te meten, maar de vraag die dan onmiddellijk rijst is, of de twee testversies die dan voorliggen ook werkelijk hetzelfde meten (zijn het met andere woorden equivalente of parallelle versies?). Is letterlijke vertaling op zich voldoende of slechts één van de voorwaarden waaraan voldaan moet worden? Een bijkomende moeilijkheid is dat de meeste verbale intelligentietests oorspronkelijk professioneel zijn ontwikkeld in de Angelsaksische landen, vervolgens al dan niet professioneel voor de Nederlandse situatie geschikt zijn gemaakt en daarna nog eens, ten behoeve van sociolinguïstisch onderzoek, vanuit de Nederlandse standaardtaal in een of andere niet-standaard-variëteit (meestal niet professioneel) zijn vertaald. Zolang er met betrekking tot de equivalentie van de

verschillende taalversies die binnen één onderzoek worden gebruikt, onduidelijkheid of onzekerheid bestaat, moeten (vergelijkingen van) de resultaten van dergelijke tests met de nodige omzichtigheid worden beschouwd. Afhankelijk van de mate waarin aannemelijk kan worden gemaakt dat de gebruikte testversies hetzelfde meten, achten we een dergelijke benaderingswijze op dit moment echter wel verdedigbaar.

In Vallen, Stijnen & Hagen (1981) worden ten aanzien van toetsing in standaardtaal en dialect enkele suggesties gedaan ter verbetering van de hierboven beschreven, en in genoemd artikel als "nafeve procedure" aangeduide 'vertaalwerkwijze'. Deze suggesties gelden ons inziens niet alleen ten aanzien van dialect/standaardtaaltoetsen en tweetalige toetsen in het algemeen, maar ook ten aanzien van tweetalige intelligentiemetingen. Er worden daar drie manieren genoemd om na te gaan of de versies equivalent zijn, waarvan we de zgn. *beoordelaarsprocedure* op dit moment het meest haalbaar achten. Deze procedure houdt in dat de verschillende stappen in de vertaling van de standaardtaalversie naar de 'anderstalige' versie en/of de verschillende vertaalde versies door 'tweetaligen' op equivalentie met de standaardtaalversie worden beoordeeld. Daarbij kan gedacht worden aan een meervoudig globale beoordeling gecombineerd met analytische beoordelingsprocedures. Bij een dergelijke benadering is het verder van belang de onderlinge consistentie in beoordeling van de beoordelaars na te gaan. In onderzoek binnen de onderwijscontext zou de fairheid van de verschillende versies nog verhoogd kunnen worden door bevraging van onderwijsgegevens en, indien mogelijk, van leerlingen.

De mate waarin in een concreet sociolinguïstisch onderzoek, waarin sprekers van verschillende variëteiten naar taalvaardigheidsaspecten onderling vergeleken worden, met bovenstaande overwegingen rekening wordt gehouden, de mate met andere woorden, waarin men erin slaagt in zowel psychometrische als inhoudelijke zin equivalentie te bereiken tussen standaardtalige en anderstalige versies van verbale intelligentietests, is ons inziens bepalend voor de mate waarin het verantwoord is om verbale intelligentie in zo'n onderzoek als controlevariabele te hanteren.

2.3. Intelligentie in onderzoek en onderwijs

Wanneer aan alle tot nu toe aangestipte voorwaarden optimaal zou kunnen worden voldaan, dan blijven er nog twee tamelijk fundamentele adders onder het gras schuilgaan. Het tot nu toe vrij strikt gemaakte onderscheid tussen verbale en niet-verbale intelligentie, is daarbij verder niet relevant.

Het eerste probleem dat we willen aanstippen, houdt verband met de relatie tussen intelligentie en schoolprestaties, het tweede heeft te maken met het verschil tussen onderzoekscontext en onderwijscontext in relatie met intelligentiecontrole.

Een van de kanttekeningen -en zeker niet de minst belangrijke- die er in het voorgaande bij het intelligentiebegrip zijn geplaatst, betreft de vraag wat er onder intelligentie, zoals gemeten door intelligentietests, moet worden verstaan en hoe de relatie tussen intelligentie en (al dan niet talige) schoolprestaties moet worden opgevat. De in de *Inleiding* aangehaalde discussie tussen De Groot en Vroon en een groot gedeelte van de beschouwingen in Wesselingh (1979), op welke laatste publikatie we ons in het volgende mede zullen baseren, betreffen in belangrijke mate deze problematiek.

Het belang dat nu al bijna driekwart eeuw lang in het onderwijs en de samenleving aan intelligentie en de meting daarvan wordt toegekend, is niet een gevolg van algemene en absolute criteria en desiderata, maar primair een afgeleide van maatschappelijke belangen. Doordat intelligentietests al sinds Binet (de eerste versie van de Binet-Simon-test verscheen in 1905) ontwikkeld worden in nauwe samenhang met bestaande onderwijsleergangen en onderwijsmethodes, vormt het intelligentiebegrip dat eraan ten grondslag ligt als het ware een conglomeraat van de specifieke kenmerken van onderwijsleergangen, onderwijsleermethodes, onderwijsleerprocessen, onderwijsdoelstellingen, onderwijsbelangen e.d. inclusief de daarin tot uitdrukking komende maatschappelijke belangen en ideologieën. Gegeven een dergelijke operationalisering van het intelligentiebegrip, kan het dan ook nauwelijks verwondering wekken, dat er empirisch een hoge samenhang blijkt te bestaan tussen intelligentiescores, scores op schoolvorderingentoetsen en schoolprestaties. In dit verband is het verder van belang op te merken, dat testtheoretisch onderzoek lijkt uit te wijzen dat *snelheid* en *nauwkeurigheid* de twee cruciale fac-

toren zijn die met intelligentietests gemeten worden². Nog afgezien van de constatering dat dit laatste opgevat kan worden als een indicatie voor een soort failliet van de gangbare pedagogisch-didactische praktijk (zie in dit verband Wesselingh 1979 : 149 e.v.), hebben de gevonden hoge correlaties tussen intelligentie en schoolprestaties ook de nodige consequenties voor de centrale vraag van deze bijdrage. Als het namelijk zo zou zijn, dat intelligentietests en tests voor schoolvorderingen/schoolprestaties in essentie hetzelfde meten (i.c. volgens Wesseling 1979, snelheid en accuratesse) dan zou correctie voor intelligentie op schoolprestaties inhouden, dat je voor hetzelfde corrigeert als wat je wil meten. Dit methodologische dilemma geldt, gezien de meestal gevonden hoge correlaties, zeker ook voor tests voor verbale intelligentie en toetsen voor taalvaardigheid. In uiterste consequentie zou dit betekenen dat, zolang er geen (verbale) intelligentietests en taaltoetsen bestaan die meer meten dan de bereidheid snel en nauwkeurig de voorgelegde opgaven op te lossen, een groot deel van de in het voorgaande opgebouwde redenering ten faveure van het gebruik van verbale intelligentietests in sociolinguïstisch onderzoek weer op losse schroeven komt te staan.

De tweede verborgen adder heeft zoals gezegd te maken met het verschil tussen theorie en praktijk in verband met controle van en correctie voor intelligentie. Stel dat er in een concreet sociolinguïstisch onderzoek op zeer verantwoorde gronden wordt besloten op de verzamelde resultaten voor taalvaardigheid of andere resultaten een correctie toe te passen voor de variabele intelligentie; heel simpel gezegd krijgen dan in feite de slechte presteerders op de intelligentietest wat meer crediet (als het ware enkele bonuspunten of een voorsprong) dan de goede presteerders. Wat er dan feitelijk gebeurt, is dat dan de in de maatschappij en het onderwijs bestaat kansenongelijkheid heel even, nl. voor de duur van de analyse van de testresultaten, wordt opgeheven. Met behulp van dergelijke "paper and pencil manipulations" (Blalock 1979 : 317) kan de invloed van de centrale onderzoeksvariabelen weliswaar 'zilverder' worden vastgesteld, maar voor de alledaagse maatschappelijke praktijk en de schoolpraktijk worden de betreffende proefpersonen daar niet veel wijzer van. Op zichzelf is een dergelijke handel-

wijze in onderzoek natuurlijk legitiem en zinvol, maar men moet zich daar wel bij blijven realiseren dat daardoor een zeker gevaar voor verdoezeling kan ontstaan. Zoals mindere dravers in de paardensport en biljarters met een laag moyenne, ondanks de voorsprong die ze krijgen op de sterren van het veld, meestal toch gedoemd zijn te verliezen, wordt ook kansenongelijkheid in maatschappij en onderwijs niet opgelost door correctie voor intelligentie in sociolinguïstisch onderzoek. Vooral sociolinguïsten die toepassingsgericht onderzoek verrichten, en dat is onderzoek binnen een onderwijscontext meestal, moeten zich blijven realiseren dat het niet alleen gaat om mooie, wetenschappelijk verantwoorde plaatjes, maar ook om verwachtingen van de kant van diegenen die bij het onderzoek betrokken zijn geweest. Dat deze verwachtingen vaak niet meer beantwoord kunnen worden dan enkele, vaak plausibele suggesties voor veranderingen of verbeteringen is op zichzelf genomen, gezien de vaak grote discrepantie tussen wetenschap en samenleving, wel begrijpelijk, maar de voorstellen die worden gedaan, moeten wel getuigen van enig inzicht in de (school)praktijk van alledag; en daarvan is kansenongelijkheid nog steeds een wezenlijk kenmerk.

3. Slotopmerking

Hoewel dat uit sommige passages wel naar voren lijkt te komen, hebben we met deze bijdrage niet beoogd een pleidooi te houden voor de eliminering van de intelligentievariabele in op het onderwijs gericht sociolinguïstisch onderzoek, integendeel. Rekening houden met deze en andere mogelijk belangrijke interveniërende variabelen in sociolinguïstisch onderzoek is en blijft van onomstreden belang, wanneer men wil weten wat centrale onafhankelijke onderzoeksvariabelen te betekenen hebben voor centrale afhankelijke variabelen. De manier waarop echter tot nu toe binnen de sociolinguïstiek met de in dit artikel centraal staande controlevariabele intelligentie wordt omgegaan, is ons inziens te weinig doordacht en onvoldoende theoretisch gefundeerd. Gezien de nogal ingrijpende invloed van intelligentiecontrole in de dagelijkse sociolinguïstische onderzoekspraktijk, de op fundamenteel theoretisch niveau bij het intelligentiebepaling te plaatsen vraagtekens en de ten aanzien van

de operationalisering van de verbale en niet-verbale intelligentie geconstateerde problemen, lijken ons reflectie op en discussie over deze problematiek noodzakelijk en belangrijk. Een bescheiden aanzet hiertoe hebben we willen geven door in deze bijdrage onze eigen twijfels ten aanzien van de hantering van de intelligentievariabele in sociolinguïstisch onderzoek op papier te zetten en vanuit een sociolinguïstische en algemeen onderwijskundige achtergrond te objectiveren. Tot slot nog een statement ter overweging : sociolinguïsten voelen zich veelal gedrongen om hun uitspraken over taalvaardigheid te controleren voor intelligentiescores, terwijl intelligentie-onderzoekers op hun beurt maar zelden de behoefte hebben hun uitspraken over intelligentie te controleren of corrigeren voor taalvaardigheidsscores. Dat wij bij de vanzelfsprekendheid van beide stellingnames een vraagteken plaatsen mag na het voorgaande duidelijk zijn.

NOTEN

¹ Voor het bepalen van de *werkelijke verbale capaciteiten* is twee- of meertalig testen waarschijnlijk altijd noodzakelijk. Binnen de onderwijssetting is dit natuurlijk lang niet altijd nodig (bijvoorbeeld bij het bepalen van de mate waarin de standaardtaal wordt beheerst).

² Een belangrijke veronderstelling die hieraan ten grondslag ligt, blijkt echter volgens Van den Wollenberg (1979) niet op te gaan.

LITERATUUR

- AMMON, U.
1978 *Schulschwierigkeiten von Dialektsprechern. Empirische Untersuchungen sprachabhängiger Schulleistungen und des Schüler- und Lehrerbewusstseins mit sprachdidaktischen Hinweisen.* Weinheim/Basel.
- BARATZ, J.C.
1969 A Bi-dialectal Task for Determining Language Proficiency in Economically Disadvantaged Negro Children. In : *Child Development* 40, 889-901.
- BERNSTEIN, B.
1960 Language and Social Class. In : Bernstein, B. (1971), *Class, Codes and Control 1.* London, 61-67.
- BLALOCK, H.M.
1979 *Social Statistics.* Tokyo etc. (revised second edition).
- BONSET, H.
1975 Enkele sociolinguïstische bezwaren tegen objectieve toetsen voor taalvaardigheid. In : *Levende Talen* 313, 335-345.
- DITTMAR, N.
1978 *Handboek van de sociolinguïstiek.* Utrecht/Antwerpen (vertaling W.K.B. Koning).
- DRENTH, P.J.D.
1972 *De psychologische test.* Deventer (vierde druk).
- GIESBERS, H., KROON, J. & LIEBRAND, R.
1978 *Dialect en school. Een empirische sociodialectologisch onderzoek naar de invloed van dialectgebruik op schoolprestaties in het basisonderwijs in Gennep.* (doct. scriptie) Nijmegen.
- GINSBURG, H.
1972 *The Myth of the Deprived Child; Poor Children's Intellect and Education.* Englewood Cliffs.
- GROOT, A.D. DE
1980 Vroon's neutraliteit. In : *De Psycholoog* xv (4), 149-154.
- HAGER, F., HABERLAND, H. & PARIS, R.
1978 *Soziologie + Linguïstik. Die schlechte Aufhebung sozialer Ungleichheit durch Sprache.* Stuttgart.

- HOUSTON, S.
1970 Competence and Performance in Child Black English. In :
Language Sciences 12, 9-14.
- NEULAND, E.
1975 *Sprachbarrieren oder Klassensprache ? Untersuchungen zum*
Sprachverhalten im Vorschulalter. Frankfurt a.M.
- OEVERMANN, U.
1972 *Sprache und soziale Herkunft. Ein Beitrag zur Analyse schich-*
tenspezifischer Sozialisationsprozesse und ihre Bedeutung
für den Schulerfolg. Frankfurt a.M. (herziene versie).
- REITMAJER, V.
1979 *Der Einfluss des Dialekts auf die standardsprachlichen Leis-*
tungen von bayrischen Schülern in Vorschule, Grundschule und
Gymnasium - eine empirische Untersuchung. Marburg.
- STIJNEN, P., HAGEN, A. & VALLEN, A.
1980 Dialect als onderwijsprobleem : een verslag van het Kerkrade-
project. In : Geerts, G. & Hagen, A. (red.) (1980),
Sociolinguïstische Studies 1. Bijdragen uit het Nederlandse
taalgebied. Groningen, 302-316.
- VALLEN, A., STIJNEN, P. & HAGEN, A.
1981 De differentieopvatting in het Kerkrade-project : taalvaardig-
heids- en intelligentiemeting. Te verschijnen in :
De Nieuwe Taalgids.
- VROON, P.
1980a *Intelligentie. Over het meten van een mythe en de politieke,*
sociale en onderwijskundige gevolgen. Baarn.
- VROON, P.
1980b Wat is ons richtsnoer : rede of vooroordeel ? In : *De Psycho-*
loog xv. (4), 155-158.
- WESSELINGH, A. (red.)
1979 *School en ongelijkheid. Hoe het onderwijs bijdraagt aan het*
handhaven van ongelijkheid in de maatschappij. Nijmegen.
- WOLLENBERG, A.L. VAN DEN
1979 *The Rasch model and time-limit tests. An application and some*
theoretical contributions. (diss.) Nijmegen.
- WIJNSTRA, J.M.
1976 *Het onderwijs aan van huis uit friestalige kinderen. Verslag*
van een evaluatie-onderzoek in een meertalige regio. 's-Graven-
hage.